

Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки

них формантів. Ми розглянули лише деякі з них, найбільш характерні, співвідносні із багатьма іншими не вказаними елементами.

Висновки. Слід відзначити тісний зв'язок між віршами у прозі Василя Голобородька і його ж верлібрами, хоча й ототожнювати їх не варто. Адже верлібр зберігає поділ на віршові рядки, а вірші у прозі на абзаци, і саме цей прозовий поділ надає їм неповторного звучання. Тобто вірші у прозі В. Голобородька цілком вкладаються в систему письма автора. Це та ж сама поезія, тільки у дещо іншому одязі.

Література

1. Балашов Н. И. Алоизиус Бертран и рождение стихотворения в прозе / Н. И. Балашов // Алоизиус Бертран Гаспар из тьмы : пер. с фр. – М. : Наука, 1981. – С. 235–295.
2. Гаспаров М. Л. Русский стих / М. Л. Гаспаров. – Даугавпилс : [б. и.], 1989. – 54 с.
3. Гаспаров М. Л. Современный русский стих (Метрика и ритмика) / М. Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1974. – 488 с.
4. Голобородько В. Летюче віконце / Василь Голобородько. – Париж ; Балтимор : Смолоскип, 1970. – 234 с.
5. Голобородько В. Ми йдемо / Василь Голобородько. – К. ; Ровно : Планета-друк, 2005. – 1056 с.
6. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / І. Денисюк. – Л. : Наук.-вид. т-во “Академія Експрес”, 1999. – 280 с.
7. Жирмунский В. Теория стиха / В. Жирмунский. – Л. : Сов. писатель, 1975. – 664 с.
8. Квятковский А. Русский свободный стих / А. Квятковский // Вопр. лит. – 1963. – № 12. – С. 60–77.
9. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. Структура стиха / Ю. М. Лотман. – Л. : Просвещение, Ленинград. отд-ние, 1972. – 271 с.
10. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
11. Орлицкий Ю. Б. Взаимодействие стиха и прозы. Типология переходных форм : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Ю. Б. Орлицкий. – М., 1992. – 35 с.
12. Павличко С. Дискурс українського модернізму // Павличко С. Теорія літератури. – К. : Основи, 2002. – С. 123–133.
13. Підпалій А. В. Вірші у прозі “Київської школи” (В. Голобородько, М. Воробйов, С. Вишенський) / А. В. Підпалій // Вісн. Київ. славист. ун-ту. – К. : Вид-во Київ. славист. ун-ту, 2007. – № 34. – С. 50–57.
14. Підпалій А. В. Маргінальні форми в українській поезії XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук / А. В. Підпалій ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 19 с.
15. Шумило Н. К. До проблеми ліризації української прози кін. XIX – поч. XX ст. / Н. К. Шумило // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – поч. XX ст. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 250–295.

Статтю подано до редколегії
16.10.2008 р.

УДК 821.161.2-31

Н. Г. Колошук – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури, зарубіжної літератури та журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки

Український дисидентський роман: Гелій Снегірьов, “... (роман-донос)”

Роботу виконано на кафедрі теорії літератури, зарубіжної літератури та журналістики ВНУ ім. Лесі Українки

Що таке дисидентський роман? Чи є дисидентські романи в Україні? Що ми знаємо про них? Що пише критика? Майже нічого. Як приклад розглянуто твір-сповідь із дивовижною долею та непересічного художнього рівня – “... (роман-донос)” несправедливо забутого київського дисидента Гелія Снегірьова.

Ключові слова: Г. Снегірьов, дисиденти, роман-донос, сповідь, каяття, конфлікт, автобіографічний герой-оповідач.

© Колошук Н. Г., 2008

Колошук Н. Г. Украинский диссидентский роман: Гелий Снегирёв, "... (роман-донос)". Что такое диссидентский роман? Есть ли такие в Украине? Что мы знаем о них? Что пишет критика? Почти ничего. Как пример рассматривается произведение-исповедь удивительной судьбы и неординарно талантливое в художественном отношении – "... (роман-донос)" несправедливо забытого киевского диссидента Гелия Снегирёва.

Ключевые слова: Г. Снегирёв, диссиденты, роман-донос, исповедь, покаяние, конфликт, автобиографический герой-повествователь.

Koloshuk N. G. Ukrainian Dissident Novel: Geliy Snyegiryov, "... (Novel-Denunciation)". What is the dissident novel? Are the dissident novels in Ukraine? What do we know about them? What do critics write? Almost nothing. As example we considered creation-confession with prodigy fate and outstanding artistic level – "... (novel-denunciation)" of unjustly forgotten Kyiv dissident Geliy Snyegiryov.

Key words: Geliy Snyegiryov, dissidents, novel-denunciation, confession, repentance, conflict, autobiographical character-narrator.

*А искусство – это по сути своей Книга Памяти и Совести.
Нам надо только научиться читать эту книгу.*

Ю. М. Лотман

Постановка наукової проблеми та її значення. Три чверті століття тому – у 1932–1933 рр. – Голодомор забрав щонайменше 7 млн життів у тодішній Радянській Україні. А 30 років тому, в останні місяці 1978 р., після довготривалого знування в тюрмі й тюремній лікарні помер від раку письменник, який посмів одверто звинуватити могутню Радянську державу, її владу, Комуністичну партію, котра втілювала владу, її всеїльні каральні органи – Комітет Державної Безпеки – у злочинах проти людяності й людства та демонстративно відмовився визнавати себе радянським громадянином у знак протесту. Він висловив це у "Відкритому листі «Урядові СРСР»", що його в 1977 р., саме під час розпаду пропагандистської кампанії у зв'язку із прийняттям нової (званої в народі "брежневською") "Конституції СРСР", відіслав разом із власним паспортом у районний відділ міліції тодішнього Ленінського району м. Києва, перед тим пустивши його у "самвидав" і помістивши як кінцевий документ в автобіографічному романі, підпільно написаному впродовж 1974–1977 рр. *"...я не желаю более оставаться гражданином государства, которое уничтожило элиту моего украинского народа, лучшую часть крестьянства и интеллигенции, извратило и оболгало наше историческое прошлое, унизило наше настоящее. Вы лишили моих соотечественников-украинцев национального достоинства, вы добились от нас того, что мы боимся и не хотим называться украинцами. И вы в вашей конституции смеете трубить о развитии наций? У вас хватает цинизма глумиться над моим народом и записывать в конституции статью о праве на свободный выход из СССР? <...> Полностью отдаю себе отчёт в том, что поступок мой будет расценён вами как тяжчайшее преступление: я воспользовался правом на свободу слова в ущерб нашему государству – судить меня по установленному вами закону вы будете закрытым судом",* – заявлено в листі [18, 494; розрядка авторська]¹.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Про "роман-донос" і йтиме мова. Проте варто пояснити спочатку, що таке *дисидентський роман*. Власне, подібних визначень немає ні в підручниках, ні в словниках чи десь інде, хоча є такі твори. В українській літературі, зокрема, є досить нерівноцінні за художньою вартістю й неоднозначно розцінені критикою, але неординарні, талановиті (кожен по-своєму) романи дисидентів²: "Більмо" Михайла Осадчого, – виданий діаспорою ще 1978 р. і сприйнятий за кордоном як антирадянський бестселер, популярний у 1980-х рр.; "Помирав уражений проліском сніг" 1969–1970 (опублікований у журналі "Київ" 1994 р.) та "На протилежному боці від добра" Василя Рубана³, – закінчений

¹ Надалі цитати з цього видання подаємо, вказуючи лише сторінку.

² Про них можна знайти лише поодинокі критичні відгуки: більше писали у свій час про М. Осадчого (Романа Багрій, Микола Холодний, Тарас Салига, Ярослава Василюшин тощо), менше – про В. Рубана (стаття Лесі Степовички у "Слові і час" 2006 р.) й Г. Снегирьова [див. "Літературу" в цій статті: 3; 15; 20].

³ Василь Рубан (р. н. 1942) – поет і прозаїк, у свій час представник так званої Київської поетичної школи – групи андеграундних українських письменників 1970–80-х рр. (В. Даниленко називає їх "постшістдесятниками") [5, 127]. У колі старших дисидентів-шістдесятників В. Рубана сприймають неоднозначно. Виданий Харківською правозахисною групою "Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1 : Україна" (Харків, 2006) відомостей про нього не подає [11]. У дослідженні історика А. Русначенка теж не згаданий [14]. Зате Г. Касьянов згадує В. Рубана серед інших "в'язнів сумління", у роки "застою" запроторених до спецпсихлікарень [8, 129, 153].

автором після звільнення із “психушки” в 1980-му та перероблений у 1990 р., опублікований у журналі “Київ” у 1992 р. Дійсність, яку вони представляють у своєму художньому світі, – та сама, що й у дисидентських спогадах та автобіографічних повістях, хроніках, сповідях, записках тощо: документально-художніх текстів такого кшталту в Україні чимало – від опублікованих у самвидаві чи за рубежем документально-автобіографічних книг Петра Григоренка, Данила Шумука, Леоніда Плюща, Василя Сокола тощо до видаваних у незалежній Україні – останній ряд досить довгий, оскільки опубліковано мемуаристику й епістолярій чи не всіх відомих дисидентів-шістдесятників (Левка Лук’яненко, Миколи Руденка, Івана Дзюби, Михайлини Коцюбинської, Василя Лісового, Василя Овсієнка та ін.). Ці книги, як правило, від романів із документальним сюжетом і реальними персонажами принципово не відрізняються, адже в основі тексту – історія життя головного героя-оповідача та композиційна структура “**роману виховання**”; зате суттєво різняться авторським означенням жанрової форми – від загальноновживаних “*спогади*”/“*спомини*” чи “*записки*” до оказіонального “*репортаж*”¹.

Відомо, що є такі тексти й в інших літературах світу, де склалися відповідні суспільно-історичні умови культурного розвитку. Є знані дисидентські твори в Росії, Польщі, Чехії, Ізраїлі – створені дисидентами-інакодумцями від часів радянського й загалом соціалістичного повоєнного тоталітаризму донині – яскраві художні тексти, котрі сприймаються критикою поряд із сучасними романами (для прикладу – “Записки дисидента” Андрія Амальрика). Деякі з письменників-дисидентів завоювали гучну славу борців із тоталітарним режимом саме завдяки романам-бестселерам автобіографічного кшталту – як-от Мілан Кундера (“Жарт”, “Нестерпна легкість буття”). Зрештою, їх все-таки одиниці, і ці твори заслуговують на особливу увагу, бо, як правило, відображають унікальний досвід протиборства інтелігента-інакодумця/митця-нонконформіста – інтелектуала й гуманіста – та державної тоталітарної системи, за торжество демократії і прав людини.

Таким чином, можемо означити **дисидентський роман** як такий, що вирізняється з-поміж інших сучасних романних жанрових різновидів саме цим типом конфлікту та характерним ідейно-проблемним спрямуванням і недвозначно вираженою авторською позицією інакодумця-демократа. Окрім того, важливою ознакою можна вважати також тип головного героя – дисидента (це слово, як відомо, походить від лат. “незгодний”, “віровідступник”, а відтак – “відщепенец” в очах влади, правозахисник).

Українські літературознавці про них рідко й згадують. Ні автори академічного підручника з історії сучасної літератури [7], ні Н. Бернадська у монографії про український роман [2], ні Н. Зборовська в монографії “Код української літератури” (К., 2008), де важливий підрозділ присвячено шістдесятницькій прозі [6, 350-365], ні В. Даниленко в цікавій та інформативно насиченій книжці “Лісоруб у пустелі. Письменник і літературний процес” (К., 2008), де лише називає декого з авторів-дисидентів (але чомусь жодним словом не згадує Михайла Осадчого, хоча перераховує десятки інших письменницьких імен) [5], – не розглядають цих творів. Автори статей і дисертацій про шістдесятницьку прозу теж їх здебільшого не згадують. Згадок про письменників-дисидентів, котрі написали романи про пережиту на власному досвіді дисидентську боротьбу, загалом у сучасній критиці дуже мало. Очевидно, тому, що ці твори зачіпають надто болючі для українського суспільства проблеми, подібно до “голокосту й табору”, про які відомий французький славіст Жорж Ніва у статті, присвяченій “урокам нелюдяності”, сказав, що вони рівною мірою “витіснені на окраїну свідомості, неозначувані, «невиліковні». Суспільство в цілому також вимагає умовчання: навіть, мовляв, троюдити незагоєні рани, якщо біда усунена або схована? Тоталітарній системі вдалося надовго зробити табірну тему забороненою. <...> Сміслові поле цієї теми, здається, скуте паралічем до такої міри, що можна говорити про патологічне її замовчування” [12, 200-201].

Особливо несправедливим здається виключення з української літератури талановитого письменника й кінематографіста Гелія Снегірєва [див.: 11, 727-729] – киянина, замордованого кадебістами у роки глухого застою: письменник помер 28 грудня 1978 р. у віці 51 рік з офіційним діагнозом “рак простати з метастазами” у київській Жовтневій лікарні невдовзі після довгих місяців перебування у в’язниці, де його “лікували” під наглядом кадебістів і з їхнього дозволу прооперували в Інституті нейрохірургії. Найімовірніше, що ці “специ” “допомогли” йому піти з життя (довести це зараз не

¹ Волинець М. Репортаж з пащі конвойного пса / Михтодь Волинець ; Харківська правозахисна група. – Х. : Фоліо, 2005. – 128 с.

видається можливим), оскільки він зухвало їх дратував. Сиротою залишився дев'ятилітній син письменника Філіп, який, ставши дорослим, опублікував два найважливіші батькові твори: “Автопортрет 66” (2001) та “Роман-донос” (2000) – вилучені кадебістами у 1974 та 1977 роках, вони збереглися у слідчих архівах [див.: 1; 4; 9; 13].

Гірко, що талановитий і мужній письменник помер оббріханим, знеславленим, зганьбленим. Навіть близькі йому люди ставилися до його відчайдушних спроб протистояння системі неоднозначно. Наприклад, дружина Катерина, поетеса¹, якій присвячено чимало теплих рядків у “Романі-доносі”, пізніше у своєму вірші написала про загиблого чоловіка так:

*Предстарый юноша, раскольник,
Растяпа, хлебосол, дурак,
Зачем велась твоя игра,
Меня смешившая до колик?
Зачем ты поднял этот хай
Среди чумных Емелек-Стенок,
Полез в их адовый застенок
Ты, неврастеник, подыхать?
Зачем ты впрягся в этот воз,
Тянул, к моей потехе вящей?
Игрок, игрок! Да только в ящик
Сыграл, пропащий виртуоз...
А чернь тебя толкала в бой,
Пуская слюни или сопли.
О, как ты был неприспособлен
К тому, чтоб стать самим собой.
Зачем, как в омут, рвался в ад?
Зачем твой голос был истошен?
Как вкус мороженых картошин,
Так вкус надежды сладковат...
<...>
Зачем, зачем, зачем ты шёл
До ручки, до конца, до края!..
А ей, надежде, хорошо –
Она последней умирает... [21, 217–220].*

Арештували Гелія Снегір'ова 22 вересня 1977 р. А 1 квітня 1978-го в республіканській газеті “Радянська Україна” було надруковано за його підписом листа “Соромлюсь і засуджую” (“*Стыжусь и осуждаю*”) – відречення від дисидентства; через короткий час (6 квітня) лист був переопублікований у газеті “Вісті з України” з багатозначним (для посвячених) скороченням одного абзацу – для діаспори. 12 квітня всесоюзна “Літературная газета” надрукувала російський текст листа. Ті, хто добре знав письменника, твердять: сам він написати чогось подібного не міг [див.: 10, гл. 19]. Найімовірніше, його вмовили попросити в кадебістів дозволу на переведення з тюремної у спеціалізовану клініку – фактично звільнити з-під арешту з огляду на тяжку хворобу, адже йому робили важку операцію на одному з відділів хребта – видаляли пухлину. Ще під час слідства хвороба швидко прогресувала: доходило до судорог, фізичні страждання були неймовірні. Якщо він і пішов на угоду зі слідчими, то не в тому варіанті, який було опубліковано [див.: 11, 729; 16; 20].

Писав Гелій Снегір'ов російською мовою, дружив із російським київським письменником Віктором Некрасовим [див.: 13] та іншими дисидентами [див.: 3; 8, 150], за що й поплатився спочатку кар'єрою, потім здоров'ям та свободою і, врешті – життям.

¹ Катерина Юріївна Квітницька (1946, Київ – 2006, Київ) – поет, перекладач. Закінчила Київський університет ім. Т. Шевченка. Працювала редактором у видавництві “Дніпро”. Її власні вірші у свій час майже не друкували (за винятком окремих публікацій у журналах “Радуга” та “Літературная Грузия”). Переклади з Г. Табідзе увійшли до видання “великої” серії “Библиотеки Поэта”. Перша книга “Козырная карта” вийшла в 1998 р., друга – “Кровословье” – у 2003, третя – “Ять” – у 2006 [див. біографічну довідку: 21, 217].

Народився Гелій (Євген) Іванович Снегірьов у Харкові 14 грудня 1927 р. в родині маловідомого радянського письменника та драматурга Івана Тимофійовича Снегірьова (котрий, написавши небагато, теж рано помер – від сухот у 42 роки). Мати, Наталя Миколаївна Собко, походила з інтелігентної української родини (її батько – полковник царської армії, нагороджений георгіївськими хрестами під час Першої світової війни); працювала вчителькою української мови. Померла молодою від раку мозку. Дядько (молодший брат матері) Вадим Миколайович Собко – відомий у повосенні роки український радянський письменник.

Гелій Снегірьов ріс у середовищі творчої інтелігенції, закінчив Харківський театральний інститут, але від театральної акторської кар'єри відмовився. Кілька років учителював на селі та викладав у столичному виші, потім працював у редакції “Літературної України”, а дещо згодом потрапив режисером і головним редактором до Київської студії “Укркінохроніка”. Друкувався в центральній пресі, писав сценарії і знімав фільми, видав кілька збірок новел, став членом спілок українських письменників та кінематографістів (і, відповідно, всесоюзних творчих спілок). Справжнього і цілком заслуженого успіху зазнав завдяки публікації у 1967 р. в крамольному часописі “Новый мир” (ще під ред. О. Твардовського) талановитого оповідання “Народи мені трьох синів” (“Роди мне три сына”; пізніше увійшло до “Автопортрета 66”), перекладеного кількома мовами та надрукованого в європейських країнах. У січні 1974 р. зухвало виявив підтримку опальному на той час письменникові-фронтникові В. Некрасову, якого виключили з рядів Комуністичної партії, цькували і припинили друкувати. Після обшуку у квартирі Некрасова (17-18 січня 1974 р.) кадебісти провели обшуки й у кількох його друзів, до яких не випадково зарахували Снегірьова – він не приховував, що давно дружить із Некрасовим та ще деякими київськими дисидентами (наприклад, був знайомий із Леонідом Плющем, котрий на той час перебував у Дніпропетровській “психушці” з політичним “діагнозом”).

З обшуку 18 січня 1974 р. почався хресний шлях “благополучного” в очах багатьох знайомих Снегірьова¹. Спочатку низка неприємностей: його теж виключали з партії, звільняли з роботи, змушували каятися, виправдовуватися і все одно після каяття звинувачували у всіляких “гріхах” та ще й “нещирості” їх визнання. Більше півтора року тривала принизлива одіссея ходіння по партійних інстанціях та всіляких установах, аж поки письменник не втратив остаточно не тільки можливість працювати за фахом, а й сім'ю, перспективу отримати нову квартиру тощо. Одночасно він звільнявся від принизливого страху перед всесильними “органами”, від ілюзій щодо “прощення” й повернення назад, до теплого й ганебного животіння на хлібах “радянського художника”.

Тим часом друзі-дисиденти один за одним покидали Гелія: В. Некрасов та деякі близькі знайомі з його кола виїхали за кордон, інші самохіть віддалилися від небезпечного “відщепенця”. З українцями-дисидентами він був мало знайомий. Семен Глузман згадує: *«Когда Гелий стал заниматься, как теперь принято говорить, правозащитной деятельностью, я был уже в зоне. Иван Алексеевич Светличный пришёл со свидания с женой и рассказал, что среди киевских диссидентов, тогда уже изрядно повыбитых, появился некий Гелий Снегирёв. Никто, кроме меня, этой фамилии не знал. Но на меня новость, помню, произвела впечатление, как на Робинзона Крузо след босой ступни на необитаемом острове. <...> ...просто он был уже сложившимся человеком. Люди такого высокого интеллекта и такого жизненного опыта, включающего вынужденную привычку протитупировать, никогда не идут на амбразуру. Что двинуло на неё Гелия? Думаю, то же, что и генерала Григоренко... <...> ...просто стало нечем дышать. <...> Это нормальная реакция. И то, что Гелий Снегирёв оказался на неё способен, доказывает, что он, несмотря на весь жестокий прессинг системы, оставался в глубине души порядочным человеком»* [3].

Однак невинна порядність – не єдина підстава Гелієвого дисидентства. Була принаймні ще одна важлива обставина: завдяки певній інформації про минуле власної родини письменник пережив складний внутрішній шлях переоцінки цінностей, який збоку, очевидно, ніхто – ні дружина, ні близькі друзі (включно з В. Некрасовим), не кажучи вже про інших з оточення (як от Семен

¹ Ось характерний відгук С. Глузмана: *“...я готов утверждать, что он не был фанатичным диссидентом. Думаю, у Гелия, каким я его знал, и в мыслях не было того, что он потом делал и за что, собственно, пострадал. Он принадлежал к категории, пользуясь обычной терминологией, протитупирующих советских интеллигентов, которые прекрасно всё понимали и не имели иллюзий ни по отношению к собственному правительству, ни по ситуации с правами человека в собственной стране, но при этом совершенно цинично использовали свою профессию, чтобы зарабатывать деньги на хлеб себе и семье”* [3].

Глузман), – не зауважили. Саме це стало життєвою основою екзистенційних конфліктів у “романі-доносі” (тема відчуження посідає в ньому провідне місце), який тоді й писався – паралельно з житейськими перипетіями, у глибокій конспірації, як щоденник чи сповідь, куди вносилися документи, занотовувалися офіційні рішення й коментарі щодо них, записувалися по свіжих слідах враження від зустрічей, розмови й роздуми, сумніви й плани. Заради очищення й покаяння, вижити без яких у ті дні, коли його брутально топтали у бруд, Гелій, за його власним зізнанням, не зміг би: “...какова же цена моему благополучию? Что я должен свершить за возвращение партбилета или хотя бы за возможность жить и процветать в краю родном? <...> Ох, страшиновато вдруг деклассироваться, остаться без рублей и копеек, ведь с 17 лет живу на свои заработанные! А ещё страшиновато, что ворвутся опять грузчики [евфемізм на позначення працівників КДБ, котрі робили у квартирі письменника обшук і «вантажили» вилучений матеріал «самвидаву». – Н. К.] и найдут мою белую стандартную [тобто бумагу – йдеться про таємний рукопис «роману-доносу». – Н. К.], в которую я ежедневно заворачиваю свой страх-стресс. Очень я боюсь этого. Во-первых, уж это такой автодонос, что безо всяких судов-следствий и психушка, и каторга пожизненно (мне кажется, я не преувеличиваю, ей-богу, нет!). Во-вторых, я вкладываю в эту бумагу белую всего себя, это моя первая (и последняя, да?) попытка заявить о себе и оставить полное завещание своё моим детям и внукам, и Господу, и Человечеству. И я всё прячу написанное, куда-то сую, кому-то отношу, боюсь словом промолвиться, боюсь даже шёпотом говорить об этом с женой, читать ей. Мне уже мерещится, что у соседки через стенку от нас могли повесить «ухо», а наша кровать изголовьем – у самой той стенки” [277]. Життя під пильним оком органів ніби штовхало письменника на твір-“автодонос” (цим словом він дотепно позначив свою Головну книгу – сповідь-зізнання, оскільки ясно усвідомлював компрометуючу роль будь-якого широкого художницького слова у своїй ситуації): “...жизнь, словно знает, чем ты дышишь и что тебе мозоли натирает – так и подбрасывает всякие **подходявые** по темам твоих чувств-мыслей свои дела и истории” [279]. Головна з тих *подходявых* історій торкалася найдорожчої йому людини.

Того ж злочасного 1974 року Гелій Іванович дізнався від дядька, правовірного радянського письменника-комуніста Вадима Собка, про ганебну причетність (у ролі мимовільної донощиці) своєї матері Наталі Собко у 1926–1930 рр. до так званої “справи СВУ”; за нібито стосунок до неї у сталінські часи постраждало чимало людей – видатних діячів української інтелігенції. Гелій почав розшуки матеріалів цієї справи – шукав у газетах, в архівах, розпитував свідків, із якими вдалося зустрітися. І написав лірико-публіцистичну книгу-розслідування “Мамо моя, мамо, або Набої для розстрілу”, яку вдалося переправити на Захід через дисидентські “канали” зв’язку з вільним світом, зокрема через того ж В. Некрасова. У російському емігрантському журналі “Континент”, де Некрасов на той час був заступником головного редактора, книга була надрукована (“Континент” 1978–79, № 18-19; в українському перекладі – у Нью-Йорку 1983 р. [див.: 19]). Письменник переконливо доводив у ній, що ніякої Спілки Визволення України не було – ГПУ вигадало її, щоб знищити осередки свідомої української інтелігенції [див.: 8, 150–151; 14, 214], використавши й спровокувавши деяких “свідків” як співучасників звинувачення – саме так використали матір майбутнього письменника, тодішню молоду харківську вчительку. Це була одна з перших навал “інтелектоциду і голодомору” проти українського народу, як назве згодом В. Скуратівський, котрий допомагав Гелієві збирати матеріали для книги (вони дружили) [див.: 16].

Після публікації “Набоїв для розстрілу” повернення до лав радянських письменників не могло бути. Але Гелій Снегірьов ще до цієї книги безповоротно “перейшов межу”: у місяці своєї вимушеної одиссеї каяття після обшуку 1974 р. він таємно навіть від найближчих друзів писав свій “роман-донос” (без назви, але з підзаголовком!) – документальний “антироман”, де сам виступив у ролі “антигероя” – показав вимушено-добровільний шлях законслухняного радянського громадянина-інтелігента від типового “проститування” своєю творчістю й талантом у “відщепенці”. Докладно змалював усі перипетії цього шляху: допити, стеження, доноси, провокації, залякування, звільнення з роботи, виключення із творчих спілок, очікування нового обшуку й арешту, відчуження друзів і дружини та родичів... Закінчив роман відкритими листами до президента США Джиммі Картера та до радянського уряду: попереджав світ, що вірити радянському монстрові у переговорах щодо ядерного роззброєння не можна – радянська система втратила контроль над ситуацією у власній державі й не керується здоровим глуздом; а до власного уряду звертався зі звинуваченнями у брехні, яка виливалася на голови громадян у зв’язку з прийняттям нового варіанту радянської Конституції.

Внутрішньо самотній, Гелій змагався зі всіма “органами”, долаючи свій страх і вперто йдучи супроти загальної думки про себе як про циніка-паяца, яким нерідко здавався друзям. Та й у цьому творі здебільшого ховався під маскою (починав зі звичної, очевидно, у дружніх розмовах “трепотни”: “Да, доложу я вам, м-да-с. Два кольца, два конца. И палка о двух концах. А посредине – звездик...” [15]; закінчив грайливою міною та слівцем-жестом, ніби зробивши “ручкою” на прощання: “<...> Ну, и как? [ідеться про вміщені документи – уже згадувані відкриті листи. – Н. К.] <абзац> Адьо, читатель!” [495]), а водночас відчайдушно віддирав ту маску з власного обличчя. Бо відчував, що от-от його за нею не стане – справжнього, живого, нікому не відомого й не реалізованого.

В. Некрасов писав про свого друга в “Записках зеваки” (коли той перебував у важкому стані у в’язниці), ніби попереджаючи ті наслідки, які не забаряться: “Нелёгкий ты избрал путь в свои пятьдесят лет, Гаврила. Но избрал сам, никто тебя не толкал. Наоборот, отталкивали. Дай Бог тебе сил. А нам веры в то, что и наши усилия к чему-то могут привести” [цит. за: 13]. Гелій, очевидно, не знав про ці слова – може, це й на щастя: його, надзвичайно чутливого до найтонших нюансів у спілкуванні з Ве-Пе (так він незрідка називав Некрасова в романі), напевне зачепила б відсторонена інтонація цього звернення. Зрештою, найбільшніші аспекти стосунків зі старшим і найдорожчим другом він пережив ще до його від’їзду за кордон і одверто написав про це в “романі-доносі”. Подекуди навіть вжив слово “зрада” (“это настоящее предательство, это ужасно!” [350]), але не докоряв другові за те, що фактично через нього потрапив у халепу та не дочекався взаємного теплового співчуття й підтримки.

Однак у тексті подекуди проривається образа, гнів, розчарування: Некрасов, якому Гелій вірив і на якого в усьому покладався, заради якого був готовий у вогонь і воду, не бачив у Гелієвій поведінці та, відповідно, у все загрозливішому становищі нічого екстраординарного, безтурботно користувався його відданістю й підтримкою як чимось само собою зрозумілим, своєю безалаберністю неодноразово наражаючи молодшого товариша на все більший ризик. “Страшный осадок остался у меня в душе от такого безобразия [ідеться про запої та п’яні дебоші Некрасова, котрі в будь-який момент могли стати приводом для арешту, провокації, кримінального переслідування, тому й викликали в Гелія неабияку тривогу. – Н. К.]. Я ругал Ве-Пе, поносил себя. Благодарил Господа, что он внушил мне свыше не посвящать его в мои труды – ведь ни в чём, ни в малейшем нельзя довериться, ложиться! Обозвал кто-то «киевским Солженицыным»! Куда со свиным рылом?.. Боец, диссидент! И самое страшное, что он мой ведущий, а я за ним, за пьяным, – ведомый!” [356].

Любов Голота справедливо сказала¹ про цінність “літератури деталі” у творчості письменників свого покоління, зокрема в 1970-1990-ті рр. Роман Гелія Снегірьова цілком підпадає під таку характеристику. Деталі в ньому напрочуд промовисті. Це надзвичайно “густа”, пластично-точна й гнучка проза. Окрім того, що вона правдиво подає картину радянської дійсності 70-х рр. минулого століття у зросійщеному і стероризованому гоніннями на “українських буржуазних націоналістів” Києві, вона ще й “вивертає” душу головного героя так нещадно, що йому ймеш віри у всьому, хоча він повсюдно “балагурить” із читачем та навмисне іронізує і над ним, і над собою. Головна лінія сюжету, який має розкрити авторський задум – лінія пошуків власної ідентичності, вироблення імунітету щодо страху перед “Легіоном” – так письменник назвав у книзі свого всюдисущого й усомогутнього противника – державного Левіафана.

Пройшовши звивистий і вибоїстий шлях до власної Голгофи крізь приниження, розчарування, помилки, втрати, усвідомивши, що на цьому шляху не дочекається ні від кого підтримки й навіть розуміння, його герой – простак-інтелігент Гаврило (іронічна авторська маска – бездарний радянський поет-віршороб, окарікатурений Ільфом і Петровим) залишився непохитним у своєму виборі: писати й сповідатися, вичавлюючи із себе раба й викриваючи Легіон. Він закінчував роман обіцяючи самому собі – написати другий том, продовжуючи фіксувати злочини проти Людини, яку в собі відстоював: “Да, друзья. Псих – псих и есть. Вот и полез. И кому, и куда – и тем не менее написал. <...> И як пан Біг дадуть-таки этот второй том разворачивать, ежели будет мне ещё отпущено времени – то я их [останні вміщені у «романі-доносі» документи. – Н. К.] из этой папки выну, а туда, во вторую, перенесу. <...> Одни только многочисленные варианты, работа над ними, переделки и переделки, консультации-советы по поводу них – заберут немало страниц нового доклада-детектива. Да, на этот раз – детектива, потому что в нём, во втором томе, будут и агенты ЦРУ,

¹ У виступі перед студентами-філфаківцями Волинського національного університету імені Лесі Українки (30.10.2008).

и тайники, и погони, и слежка, и... и... и окончится он, вероятно, дописанный уже не мной, а Её Величеством жизнью с помощью всё того же в начале упомянутого Легиона (Страх-Стресс-Легион – помнишь, читатель?)” [488].

Висновки. Її Величність розпорядилася інакше, бо Легион від її імені подбав, щоб часу й сил на другий том не залишилося. Проте талант, пробуджений боротьбою за Правду й за людську Гідність, таки достойно зреалізував себе в єдиному, унікальному не лише для творчості письменника Гелія Снегірьова, а й для цілої української літератури “романі-доносі”, достеменно вивчення якого ще попереду.

Література

1. Академик Вадим Скуратовский: “За то, что, находясь в полном одиночестве, Горбачёв повернул рычаг истории, ему надо поставить памятник из чистого золота” [интервью] / Вадим Скуратовский // Бульвар Гордона. – К., 2008. – № 2 (142). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bulvar.com.ua/arch/2008/2/478d2457dfaeb/view_print/
2. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія / Ніна Іванівна Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. – 368 с.
3. Васильев С. Когда нечем дышать [интервью] / Семён Глузман, Сергей Васильев // Столич. новости. – К., 2001. – № 7 (155). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cn.com.ua/N155/culture/document/document.html>
4. Век нынешний и век минувший. Права человека в России: лента новостей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://hrol.org/node/1105>
5. Даниленко В. Лісоруб у пустелі. Письменник і літературний процес / В. Г. Даниленко. – К. : Академвидав, 2008. – 352 с.
6. Зборовська Н. В. Код української літератури : Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
7. Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. Кн. 2. Ч. 2 : 1960–1990-ті роки : навч. посіб. / за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1995. – 512 с.
8. Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.
9. Кипиани В. Снегирев в бронзе / Вахтанг Кипиани // Киев. ведомости. – 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kipiani.org/plain.cgi?220>
10. Лобас В. Жёлтые короли. Записки нью-йоркского таксиста / Владимир Лобас. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ruslib.com/NEWPROZA/LOBAS/taxisty.txt#45>
11. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Ч. 2 / уклад. Євген Захаров, Василь Овсієнко. – Х. : Права людини, 2006. – 504 (517–1020) с.
12. Нива Ж. Тоталитарный режим и дисидентство // Нива Ж. Возвращение в Европу : Статьи о русской литературе / Жорж Нива ; пер с фр. Е. Э. Ляминой ; предисл. А. Н. Архангельского. – М. : Высш. шк., 1999. – С. 199–220.
13. Парнис А. Виктор Некрасов до и после / Александр Парнис // День. – К., 2004. – № 156. – 3 сент. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.day.kiev.ua/110861/>
14. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років / Анатолій Русначенко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
15. Рыбакова Е. Воспоминания для будущего / Елена Рыбакова // Столич. новости. – К., 2001. – № 31 (179) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cn.com.ua/N179/culture/memory.html>
16. Скуратовский В. Гелий Снегирёв... [Электронный ресурс]. – Режим доступа : Вадим Скуратовский // Книжник. – К., 1990. – № 3.
17. Снегирев Г. Автопортрет 66 / Гелий Снегирев. – К. : Дух і Літера, 2001. – 120 с.
18. Снегирев Г. “...” (Роман-донос) / Гелий Снегирев ; Всеукраїнське історико-культурне правозахисне товариство “Меморіал” імені Василя Стуса. – К. : Дух і Літера, 2000. – 495 [8] с.
19. Снегірьов Г. Набої для розстрілу та інші твори / Гелій (Євген) Снегірьов ; вступ. ст. і заг. ред. В. Гришка. – Нью-Йорк ; Торонто : Вид. Громадського комітету і Нових днів, 1983. – 492 с.
20. Снегирев Ф. Путь чести и правды / Филипп Снегирев // Зеркало недели. – К., 2000. – № 23 (296) 10–16 июня [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zn.ua/3000/3150/27390/>
21. Украина. Русская поэзия. ХХ век : антология / сост. Юрій Каплан. – К. : ТОВ “ЮГ”, 2007. – 784 с.

Статтю подано до редколегії
03.10.2008 р.